

El teginat de l'església de Sant Miquel de Montblanc.

L'església de Sant Miquel de Montblanc, a la província de Tarragona allotja un dels exemples més notables de teginat medieval conservats del patrimoni artístic a l'antiga Corona d'Aragó, no només per la seva estructura de doble vessant amb embigat d'ascendència mudèjar, generalment habitual en els anomenats temples de reconquesta, sinó per l'interès i importància de la seva decoració, que el converteixen en una peça única del patrimoni català. Les actuals intervencions de conservació han aportat noves dades, tant d'execució i tècnica com de l'estat actual de deteriorament del teginat, confirmant que és necessària una intervenció d'urgència.

SOBRE LA CONSTRUCCIÓ DE L'ESGLÉSIA DE SANT MIQUEL DE MONTBLANC I EL SEU TEGINAT, ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Joan Fuguet Sans. *Professor d'Història de l'art de l'ESCRBCC.* cplaza@pie.xtec.es

L'església de Sant Miquel de Montblanc forma part d'un tipus de temples, predominantment rurals, que Puig i Cadafalch¹ i Lavedan² consideraren com a típiques esglésies de la Reconquesta de Jaume I perquè apareixien, sobretot, en terres valencianes i mallorquines acabades de prendre a l'Islam.³ Les característiques principals d'aquests edificis és que són petits, d'una sola nau, extremament simples, amb poca decoració i gairebé sempre coberts a dues aigües a base d'embigats de fusta que carreguen sobre arcs diafragma transversals. Tanmateix, malgrat tractar-se, en la seva majoria de construccions humils, no hi manquen exemplars rics, en els quals destaquen els sostres embellits interiorment per sumptuosos teginats policroms. Sant Miquel forma part d'aquest grup privilegiat.

Des del seu origen, Sant Miquel ha estat església d'una sola nau rectangular amb una estructura d'arcs diafragma transversals com a element principal de suport, que té al costat de ponent la façana amb la porta principal i un campanar de torre al costat. La porta, que està emmarcada per un parament rectangular ressaltat, és un model que segueix la tradició romànica de l'arc de mig punt, amb dovelles amples, arquivoltes i amb l'extradós protegit per un guardapols motllurat.

La façana i els arcs diafragma són de pedra del país (jaspi de Montblanc), tallada en carreus disposats en aparell isodòmic, mentre que els murs laterals de tancament i la capçalera són (o eren) de maçoneria abans de construir les capelles laterals, com encara es pot veure en l'últim tram que no fou ocupat per una capella.

Estructuralment i formalment els arcs diafragma, la façana i la coberta de fusta de Sant Miquel s'inscriuen en fórmules constructives d'antiga tradició, molt emprades a Catalunya al llarg del segle XIII.⁴ Aquesta és la cronologia que li han atribuït

Tram intervingut 5 E, vessant esquerra (Fotografia: ESCRBCC).

Prova de neteja en la biga 2 B, element floral (Fotografia: ESCRBCC).

diversos historiadors de l'art com Lavedan⁵ i Dalmases-Pitarch.⁶ Interpretació que no comparteixen altres estudioses com Liaño⁷ i Español,⁸ les quals, seguint en part, afirmacions de Palau i Dulcet,⁹ s'inclinen per veure en la façana del temple dos estils corresponents a dues cronologies: la façana, romànic del segle XII, i la nau, gòtic del segle XIV.

Després d'analitzar meticulosament la pedra de la façana i la dels arcs diafragma (des de la bastida muntada per a la restauració)¹⁰ i comprovar que són de la mateixa classe i que estan marcades amb els mateixos senyals de picapedrer, estimem que s'ha de donar per bona l'opinió de Lavedan i de Dalmases-Pitarch. La cronologia tardana de la forma "romànica" de la porta s'explica per la pervivència de formes d'aquest estil en època gòtica.¹¹

Finalment, pel que fa al teginat, tot apunta a una mateixa cronologia que el temple; és a dir, el tercer quart del segle XIII. La decoració mudèjar, o d'influència andalusina, d'aquests sostres de fusta va tenir el seu moment culminant precisament en aquests anys, com ha demostrat l'anàlisi dendrocronològica practicada recentment al teginat de la catedral de Terol, l'exemplar més notable del gènere.¹²

Montblanc posseïa un bon nombre de cobertes del mateix tipus que la de Sant Miquel, que decoraven edificis religiosos i civils de la vila. Entre totes, la de Sant Miquel s'ha conservat pràcticament sencera, mentre que de les altres en queden vestigis importants a les esglésies de Sant Francesc, la Mercè i Sant Marçal, i al palau Alanyà, rehabilitat recentment com a seu del Consell Comarcal de la Conca de Barberà.

La primera notícia relativa a l'interès artístic d'aquests teginats montblanquins la devem a l'arquitecte Cèsar Martinell, qui en un article, publicat l'any 1918,¹³ assajà l'estudi d'aquest gènere de teginats tan comú a Catalunya. L'interès de l'article

de Martinell es fa palès en el ressò que, uns anys més tard, va tenir en el llibre del savi francès, Pierre Lavedan.¹⁴ En els darrers anys han escrit sobre el teginat de Sant Miquel les especialistes en aquest tema Companys i Montardit.¹⁵

La recent restauració d'un tram del teginat de Sant Miquel, duta a terme per l'ESCRBCC, ha permès no solament conèixer la problemàtica del seu estat de conservació, sinó també veure "d'aprop" l'interès artístic de l'obra, la qual cosa ha de permetre, en un futur pròxim, plantejar l'anàlisi minuciosa que la importància de l'obra mereix.

PROCÉS DE CONSERVACIÓ-RESTAURACIÓ¹⁶

Alumnes de 3er de Restauració de Pintura de l'ESCRBCC.

El teginat va romandre ocult darrere una volta paredada amb llunetes d'època barroca. Aquest sostre fou eliminat en part l'any 1930 i definitivament el 1947 per la Comissaria de Defensa del Patrimoni Artístic, que va restaurar la coberta segons els criteris vigents del moment. La següent intervenció va tenir lloc l'any 1992, quan es van realitzar unes proves de neteja de la policromia. Posteriorment, i amb un projecte concret de conservació-restauració sobre una àrea definida del teginat, es va iniciar el juliol de 2001 la intervenció del tram 5E de la vessant esquerra.

L'estructura del teginat és de tipus angular a dues aigües, dividida en sis trams que distribueixen el pes de la coberta. Aquesta reposa directament sobre cinc arcs diafragmes ogivals que formen un tot amb els contraforts, gràcies als quals s'obren les capelles laterals. Cada tram consta de set bigues: dos de parederes, quatre de mestres i la central, a sobre i en sentit perpendicular hi ha disset biguetes de secció rectangular, formant

un entramat. L'espai resultant entre elles queda cobert per l'empostissat, tapant-se les juntes de les posts amb tapajunts d'embelliment. Dobles mènsules encastades als arcs diafragmes sostenen el pes de les bigues. Com a últim element a destacar, apareixen situades entre les biguetes i les bigues, les plaquetes.

La importància d'aquest teginat rau en la rica decoració pictòrica al tremp d'ou en les plaquetes, mènsules, bigues i tapajunts, que segueix la tècnica de superposició-juxtaposició de capes. Els motius són principalment heràldics, acompanyats també per elements vegetals, zoomòrfics i geomètrics. Les mènsules estan tallades i policromades seguint cada una d'elles diferents motius antropomòrfics.

La composició de la paleta cromàtica es basa en els següents colors: decorant les bigues i reproduint els colors heràldics de la Corona d'Aragó, s'utilitzen el vermell (sulfur de mercuri) i l'orpiment; en els escuts que decoren les bigues, en les plaquetes i mènsules, trobem blanc de plom, vermelló, orpiment, blau indi i negre de fum; per acabar en els tapajunts realitzats al tremp de cola, s'hi troba blanc de carbonat càlcic i negre de fum.

Pel que fa a l'estat de conservació del teginat, podem dir que l'estructura ha suportat durant segles la totalitat del pes de la coberta. Com a conseqüència de l'excés de pressió s'han produït esquerdes i fissures que han afavorit infiltracions d'aigua en zones puntuals de l'estructura lígnia, traduint-se en greus oscil·lacions termohigromètriques i condensacions. Així, doncs, han augmentat la mida i la quantitat d'aquestes fissures, esquerdes i guerxeses. A tot això s'hi ha d'afegir l'atac biològic d'insectes xilòfags, generalitzat en les plaquetes i en algunes de les biguetes originals. La presència d'humitat ha afavorit, al mateix temps, l'aparició de fongs localitzats en bigues i plaquetes.

No s'han trobat indicis d'existència de capa de preparació excepte en zones puntuals de les bigues mestres i central. No

obstant això, possiblement es va aplicar una capa d'imprimació en forma d'aigua-cola diluïda per tapar els porus de la fusta.

Respecte a la capa pictòrica, l'excés d'humitat i els moviments físics i mecànics de contracció-dilatació del suport ja descrits, han provocat bosses i clivellats que en alguns casos, especialment en els motius geomètrics i en les franges horitzontals de les bigues, han produït pèrdues de policromia, essent més evident en determinats pigments, com és el cas de l'orpiment, per la seva naturalesa química. S'ha constatat, també, l'existència d'abrasions i pèrdues provocades per una antiga intervenció inadequada, tant en la tria dels materials com en la metodologia d'aplicació.

L'atac biològic en el suport abans esmentat afecta en un lleu percentatge a determinades zones de la capa pictòrica. A sobre d'aquesta capa se n'observa una altra d'oli de llinosa, que actua com a protecció. Per efecte del pas del temps s'ha produït una alteració fisicoquímica, els efectes de la qual han provocat un esgrogueïment generalitzat, que impedeix la correcta lectura de la capa pictòrica. A nivell superficial el suport presenta acumulació de pols carbonatada, sals hidrosolubles, negre de fum i teranyines.

Vista tota aquesta problemàtica s'ha dut a terme la següent actuació en el tram anomenat 5E: una primera intervenció general consistent en l'eliminació de teranyines i pols mitjançant neteja mecànica, utilitzant aspiradors i paletines.

A continuació en les zones no policromades del suport, és a dir les biguetes i l'empostissat, s'ha optat per una neteja mecànica i química a base d'una solució amoniacal. Per evitar el risc de pèrdua de policromia s'ha dut a terme una fixació a dos nivells: el primer i de manera puntual en zones amb imminent perill de despreniment (mènsula núm. 5 i escuts de la biga central) injectant una resina acrílica termoplàstica en emulsió. En la segona fase, en canvi, la fixació ha estat general (bases de les

*Mènsula 5 (biga 3),
abans de la intervenció
(Fotografia: ESCRBC).*

bigues, mènsules i determinades plaquetes); s'ha empaperat amb cola orgànica i s'ha assentat el color a base de temperatura controlada i pressió.

Durant el procés de restauració ha estat possible l'extracció de quatre plaquetes en les quals s'ha comprovat el grau de deteriorament biològic patit, per tant s'han desinsectat i desinfectat. Es pot deduir que l'atac és generalitzat en un gran nombre de plaquetes. La consolidació de les plaquetes que han estat retirades s'ha realitzat mitjançant impregnació d'una resina acrílica termoplàstica en diferents proporcions.

La fase més delicada ha estat la de neteja de la capa pictòrica. L'eliminació de la pols carbonatada i sals hidrosolubles s'ha dut a terme mitjançant una neteja química amb sistema d'apòsits a base d'un gel amb diluent aquós (franges bicolors de les bigues). Paral·lelament en les plaquetes, escuts i mènsules s'ha aplicat un gel no aquós ("Mista Verticale"), mitjançant sistema d'apòsits, eliminant les restes amb una neteja mecànica i química per tamponat, utilitzant diferents barreges de dissolvents. S'ha insistit mecànicament, amb bisturí, en zones puntuals eliminant restes d'oli de llinosa.

Un cop efectuada la neteja, s'ha procedit a la recol·locació de les plaquetes abans retirades, al seu lloc d'origen.

Com a sistema de presentació s'ha optat per l'aplicació amb paletines d'una resina acrílica (copolímer d'etilmetacrilat) diluïda en dissolvent aromàtic, en diferents proporcions segons el seu lloc d'aplicació.

L'equip de conservació-restauració ha estat format per alumnes de l'ESCRBCC, dirigits pel professor Gener Alcántara Rodrigo, i integrat per Lorena Andino, Judith Casadó, Úrsula Frutos, Cristina Martínez, Sandra Padrós, Sònia Puigderrajols, Mercedes Quintero, Eva Rodríguez, David Silvestre i Miriam Tomás.

La proposta de conservació-restauració futura que ha realitzat aquest equip és la següent:

1. DOCUMENTACIÓ.

Fotogràfica i tècnica a l'inici i durant el procés de restauració, essent compilada en un informe-memòria.

2. ANÀLISIS FÍSICOQUÍMIQUES.

Anàlisis que ens aporten dades sobre tècnica, procediment i estat de conservació de l'obra. Presa de mostres del suport i capa pictòrica i realització de les analítiques corresponents.

3. CONSOLIDACIÓ I FIXACIÓ DE LA CAPA PICTÒRICA.

Fixació de la capa pictòrica mitjançant un adhesiu natural, com la cola animal.

4. DESMUNTATGE, CATALOGACIÓ I ORDENACIÓ.

Procés de desmuntatge del teginat, seguint un ordre específic i catalogant cada una de les peces (empostissat, juntes i plaquetes). Organització de les peces segons els trams del conjunt en zones habilitades per a la seva manipulació ordenada.

5. DESINSECTAT/DESINFECTAT.

Procés preventiu de desinsectat-desinfectat del suport ligni, programat en dues fases: intervenció en l'estructura (a càrrec d'una empresa especialitzada) i intervenció en les plaquetes i elements policromats (a càrrec de l'equip restaurador, amb l'injectat selectiu d'un fungicida).

6. NETEJA DEL SUPORT.

Neteja mecànica superficial utilitzant aspiradors i pinzells suaus.

7. CONSOLIDACIÓ DE L'ESTRUCTURA.

Procés de consolidació del suport ligni, emprant una resina termoplàstica.

Ménsula 5 (biga 3), després del procés de consolidació i neteja (Fotografia: ESCRBCC).

8. NETEJA MECÀNICA I QUÍMICA DE LA CAPA PICTÒRICA. Realització de proves de neteja, mitjançant un test de dissolvents, que segueix un ordre d'actuació de menys a més agressiu.

9. SISTEMA DE PRESENTACIÓ.

Reintegració estructural de pèrdues puntuals de suport (empelts i massilles). Reintegració cromàtica discernible usant la tècnica

del "tratteggio", amb l'aplicació prèvia d'una capa de vernís de protecció. Capa de protecció final (envernissat general).

10. MUNTATGE DEL TEGINAT.

*Prova de neteja en la plaqueta 10 (biga 2 A)
(Fotografia: ESCRBC).*

NOTES

¹ Josep PUIG I CADAFALCH (et al.), *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona: IEC, 1918, vol. III, p. 512.

² Pierre LAVEDAN, *L'architecture Gothique religieuse en Catalogne, Valence et Baléares*, París, 1935, p. 66.

³ En aquell temps no s'havia fet cap estudi que tingués en compte les terres de la Catalunya Nova on també hi són molt abundants, des del segle XII, aquest tipus de construccions. Sobre això vegeu Joan FUGUET SANS, «Contribució a l'estudi dels orígens del gòtic meridional: influència de l'arquitectura popular en les construccions templeres i cistercenques catalanes», a *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, Barcelona: MNAC, IEC, PAM, 1998, v. I, p. 225-236.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Pierre LAVEDAN, *L'architecture Gothique religieuse...*, p. 95-98.

⁶ Núria DE DALMASES, Antoni JOSÉ I PITARCH, *L'època del Cister*, s. XIII, Barcelona: Ed. 62, 1985, p. 127-128 (Història de l'Art Català, II).

⁷ Emma LIAÑO MARTÍNEZ, *Contribució al estudi del gòtic en Tarragona*, Tarragona: Instituto de Estudios Tarraconenses "Ramón Berenguer IV", 1976, p. 57-87.

⁸ Francesca ESPAÑOL I BERTRAN, *L'arquitectura religiosa romànica a la Conca de Barberà i la Segarra tarragonina*, Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1991, p. 187-192.

⁹ Antoni PALAU I DULCET, *Conca de Barberà, I Guia de Montblanch*, Barcelona, 1931, p. 25 i 96.

¹⁰ No només les pedres de la base dels contraforts, com va fer E. LIAÑO, *Contribució al estudi...*, p. 85 (la qual cosa li va fer dir que eren restes de pilars conservats de la construcció romànica), sinó totes les pedres de l'arc, incloses les dovelles i els extradosos.

¹¹ Núria DE DALMASES, Antoni JOSÉ I PITARCH, *L'època del Cister...*, p. 126.

¹² Gonzalo BORRÁS GUALS, "Estudio histórico", a *La techumbre de la catedral de Teruel. Restauración 1999*, Zaragoza: Diputació de Aragó, Departamento de Cultura 1999.

¹³ Cèsar MARTINELL I BRUNET, «L'entetxinat gòtic de Sant Miquel de Montblanch», a *Vell i Nou*, (Barcelona), 58, (1918).

¹⁴ Pierre LAVEDAN, *L'architecture Gothique...*

¹⁵ Isabel COMPANYS I Núria MONTARDIT, «Embigats gòtics a la vila de Montblanc: l'església de Sant Miquel», a *Aplec de Treballs*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, (Montblanc), 4, (1982), p. 89-110.

¹⁶ Aquesta segona part de l'article ha estat traduïda del castellà al català per Núria de Toro Perpiñá, alumna de 2on curs de Restauració d'Escultura de l'ESCRBC.